

รูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา

A Model for Developing the Counselling Skills of Elderly Monks in Buddhist Psychology

พระครูสังฆรักษ์เอกภัทร อภินันโท¹, ประสิทธิ์ แก้วศรี² และ วิศาล สายเพ็ชร³

Phrakru Sangkarag Ekapatra Abhichando¹, Prasit Kaewsri² and Wisan Sayphet³

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding Author, Email: ²prasit008@gmail.com

Retrieved: December 11, 2025; Revised: December 25, 2025; Accepted: December 26, 2025

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา 2) เพื่อทดลองรูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา โดยเป็นการวิจัยกึ่งทดลอง (Quasi Experimental Research) การทดลองแบบหนึ่งกลุ่ม (One- Group Pretest – Posttest Design) เป็นการทดลองที่ใช้กลุ่มทดลองเพียงกลุ่มเดียว มีการวัดก่อนและหลังการทดลองด้วยเครื่องมือวัดชุดเดียวกัน มีกลุ่มทดลอง จำนวน 12 รูป ผลการศึกษาพบว่า 1) รูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา ได้รับการประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิ ได้คะแนนภาพรวมค่าเฉลี่ยที่ 4.26 แปลผลอยู่ในระดับเหมาะสมมาก โดยมีกิจกรรม ทั้งหมด 6 กิจกรรมได้แก่ (1) เปิดใจเรียนรู้สู่สงฆ์ไทยใจสมารถ (2) พื้นฐานการปรึกษาเชิงพุทธ (3) ฝึกปฏิบัติการปรึกษาเชิงพุทธ (4) บูรณาการธรรมบรรเทาทุกข์ (5) ฝึกปฏิบัติการภาคสนามการปรึกษาเชิงพุทธ (6) ทบทวนธรรมนำการปรึกษา 2) การทดสอบคะแนนของพระสงฆ์สูงวัย มีคะแนนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปรึกษาเชิงพุทธก่อนการทดลอง ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 5.25 หลังการทดลอง ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 7.58 คะแนน เมื่อเปรียบเทียบระหว่างคะแนนทั้งสองครั้ง พบว่า คะแนนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปรึกษาเชิงพุทธหลังการทดลอง สูงกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 เมื่อติดตามผลพบว่า ทักษะด้านการฟังอย่างลึกซึ้ง ด้านการถามเชิงบวก และด้านการสนทนายังคงเป็นศักยภาพที่พระสงฆ์มีอยู่ต่อเนื่อง สามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการให้การปรึกษาในบทบาทของความเป็นสงฆ์

คำสำคัญ: พระสงฆ์; การปรึกษา; พุทธจิตวิทยา; การปรึกษาเชิงพุทธ

Abstract

The objectives of this research were 1) To develop a model for enhancing the counseling capabilities of elderly monks in Buddhist psychotherapy. 2) To experiment with the model for enhancing the counseling capabilities of elderly monks in Buddhist psychotherapy, using quasi-experimental research design, specifically the One-Group Pretest-Posttest Design. The experiment utilized a single experimental group with 12 participants. The research involved pre-test and post-test measurements using the same assessment tools. The findings revealed that 1) The developed model for enhancing the counseling capabilities of elderly monks in Buddhist psychotherapy received an overall evaluation score of 4.26, indicating a significantly appropriate level. Six

activities were conducted as follows (1) Open-minded learning towards smart Thai monks. (2) Fundamentals of Buddhist counseling. (3) Practicing Buddhist counseling. (4) Integrating Dharma to alleviate suffering. (5) Field practice of Buddhist counseling. (6) Reflection on Dharma in counseling. 2) The average pre-test score of knowledge and understanding of Buddhist counseling was 5.25, which increased to 7.58 in the post-test. The comparison between the two scores showed a statistically significant difference at the 0.05 level. The skills of deep listening, positive questioning, and dialogue remained continuous strengths among the monks, which could serve as effective tools in their counseling roles.

Keywords: Monks; Counselling; Buddhist Psychology; Buddhist Counselling

บทนำ

ปี 2567 ประเทศไทยก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ (Aging Society) อย่างเต็มรูปแบบ โดยปี 2566 ข้อมูลจาก กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย พบว่า ไทยมีประชากรผู้สูงอายุ อายุ 60 ปีขึ้นไป คิดเป็น 1 ใน 5 ของจำนวน ประชากรทั้งประเทศ หรือประมาณ 13 ล้านคน ของประชากรไทยทั้งประเทศ 66,057,967 คน (Thai PBS: ออนไลน์) จากข้อมูลของ United Nations World Population Ageing สรุปได้ว่าการแบ่งประชากรตามอายุ ออกเป็น 2 ลักษณะหลักๆ คือ 1. สังคมผู้สูงอายุ (Aging Society) มีประชากรที่อายุ 60 ปีขึ้นไปที่อยู่จริงในพื้นที่ ต่อประชากรทุกช่วงอายุในพื้นที่เดียวกัน มีอัตราส่วนของประชากรที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปมากกว่าหรือเท่ากับ 10% ขึ้นไป หรือมีประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปมากกว่าหรือเท่ากับ 7% ขึ้นไป 2. สังคมผู้สูงอายุโดยสมบูรณ์ (Aged Society) มีประชากรที่อายุ 60 ปีขึ้นไปที่อยู่จริงในพื้นที่ต่อประชากรทุกช่วงอายุในพื้นที่เดียวกัน มีอัตราส่วนของ ประชากรที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปมากกว่าหรือเท่ากับ 20% ขึ้นไป หรือมีประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปมากกว่าหรือเท่ากับ 14% ขึ้นไป (กรมกิจการผู้สูงอายุ, 2564)

จากสถานการณ์ดังกล่าวนี้รวมมาถึงพระภิกษุสงฆ์ภายในวัดด้วย และส่วนหนึ่งผู้สูงอายุบางส่วนก็เข้ามา บวชในพระพุทธศาสนา ซึ่งในหลายทัศนะมองว่า พระสงฆ์ผู้สูงอายุมีสุขภาพและมุ่งไปพัฒนาพระสงฆ์ผู้สูงอายุ ด้าน สุขภาพเป็นส่วนใหญ่ ดังที่เดชกร ทองเดิม (2563) ให้ความเห็นว่า พระภิกษุสูงอายุ เป็นช่วงวัยที่ควรได้รับการดูแล เป็นพิเศษในด้านการส่งเสริมสุขภาพ เนื่องด้วยเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ ระบบต่าง ๆ ของร่างกายเกือบทุกระบบจะมีการ เสื่อมลงเช่น ระบบกล้ามเนื้อและระบบกระดูกมีอัตราเสื่อมและอัตราอ่อนแรงลง ข้อต่อต่าง ๆ มีการเสื่อมคลอนจน ต้องส่งเสริมศักยภาพพระสงฆ์ด้านการดูแลสุขภาพ พระสงฆ์หลังจากการพัฒนาศักยภาพแล้วมีพฤติกรรมสุขภาพ สูงกว่าก่อนเข้าการพัฒนา ซึ่งพระสงฆ์เหล่านี้ก็สามารถเป็นต้นแบบหรือเป็นผู้นำด้านสุขภาพให้กับชาวบ้านได้ หรือ เป็นตัวแทนที่จะสื่อสารความรู้ด้านสุขภาพให้กับชุมชนได้ด้วยเพราะวัดและพระสงฆ์นั้นมีบทบาทสำคัญในการเป็น ที่พึ่งทางจิตใจ และเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณให้กับประชาชน โดยพระสงฆ์เป็นผู้นำที่มีความสามารถในการชักจูงให้ ผู้คนเกิดความร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ และให้ความรู้ ให้แง่คิดให้ธรรมะ แก่ประชาชนเมื่อประชาชนมีความ ทุกข์ใจ สามารถที่จะมาขอคำปรึกษา หรือขอคำแนะนำจากพระสงฆ์ได้ ดังนั้นแล้วพระสงฆ์ถือว่าเป็นผู้ช่วยเยียวยา จิตใจโดยการให้ธรรมะโอสธแก่คนที่มีความทุกข์ (พระสมุห์สรินทร์ รตนโชโต และพระศักดิ์จรินทร์ ฐิตสวโร, 2566)

ทักษะการปรึกษาจึงจะเป็นอีกเครื่องมือสำคัญในการทำหน้าที่ของพระสงฆ์ เพราะพระสงฆ์จะต้องรับมือ กับชาวบ้านที่มีปัญหาทั้งทางกายและทางใจ ซึ่งถ้าเป็นพระสงฆ์ที่มีทักษะส่วนตัวก็สามารถที่จะแนะนำบอกกล่าวให้ คลายความทุกข์ไปได้บ้าง แต่ยุคสมัยปัจจุบันแค่สอนอย่างเดียวอาจจะไม่เพียงพอ ก็จะต้องมีทักษะการปรึกษา เพิ่มขึ้นเพื่อให้พระสงฆ์มีศักยภาพในการเป็นที่พึ่งทางใจให้กับชาวบ้าน โดยพระพุทธเจ้าเองก็ได้รับยกย่องว่าเป็น นายแพทย์ผู้เยียวยารักษาสัตว์โลก (ประทีป พิษทองกลาง, 2561) ดังคำกล่าวที่ว่า “พระศาสดาทรงมีพระกรุณา

อย่างใหญ่หลวง ทรงเปี่ยมยารักษาสัตว์โลกทั้งมวล” (ขุ. เถร. (ไทย) 26/722/462) ซึ่งการปรึกษาเชิงพุทธนั้นสามารถที่จะส่งเสริมจิตใจให้มีความเข้มแข็งดังได้ตั้งการศึกษาของ พระสมุห์สมชาย นนทิโก (2566) ศึกษาเรื่องผลของการให้การปรึกษาแนวพุทธต่อความเข้มแข็งทางด้านจิตใจ ผลการศึกษาพบว่าได้ผลเป็นอย่างดี สามารถสร้างสัมพันธภาพที่ดี ส่งเสริมความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัว โดยผ่านการให้การปรึกษาแนวพุทธ มุ่งให้เห็นตามความเป็นจริง ยอมรับฟังกันและกัน และมีแนวทางประยุกต์ธรรมะไปใช้ในชีวิตรต่อไป สอดคล้องกับ โสริช โพธิแก้ว (2553) ศึกษาถึงการประยุกต์อริยสัจ 4 ของพระพุทธศาสนากับการปรึกษาเชิง จิตวิทยาและจิตรักษา ผลการศึกษาพบว่า (1) การนำอริยสัจ 4 ของพระพุทธศาสนาและผสมผสานเข้าสู่ กระบวนการปรึกษาเชิงจิตวิทยาและจิตรักษา นักจิตวิทยาการปรึกษาแนวพุทธต้องผ่านกระบวนการ ฝึกฝนใน 3 ด้าน คือ ความเข้าใจโลกและชีวิต คุณภาพของจิตใจ และความสามารถในการทำงานการ

การพัฒนา คือ การให้โอกาส (Opportunity) การให้โอกาสแก่บุคคลในการพัฒนา และการพัฒนาคุณภาพของคน (ชัยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542) เป็นสิ่งสำคัญที่จะขับเคลื่อนคณะสงฆ์ให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศักยภาพด้านการให้การปรึกษาเชิงพุทธ ซึ่งมีความสำคัญดังกล่าวมา ซึ่งศักยภาพขั้นพื้นฐานที่จะต้องส่งเสริมคือ ความรู้ และทักษะ คือความสามารถในการปฏิบัติ ซึ่งศักยภาพที่ทำให้เกิดความแตกต่าง หมายถึง ปัจจัยที่ทำให้บุคคลมีผลการทำงาน ที่ดีกว่าหรือสูงกว่ามาตรฐาน สูงกว่าคนทั่วไปจึงทำให้เกิดผลสำเร็จที่แตกต่างกัน (สุทธญาณ ใบบ่ออม, 2558:24) เพื่อให้พระสงฆ์ผ่านการฝึกอบรม มีศักยภาพเพิ่มขึ้นหรือมีทักษะสูงกว่าพระสงฆ์ที่ไม่ได้ผ่านการฝึก โดยมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการได้แก่ 1) ความรู้(Knowledge) คือรู้ความหมาย รู้ขั้นตอน รู้จักประยุกต์ใช้ 2) ทักษะ (Skill) คือ ความสามารถในการลงมือทำให้เกิดผลลัพธ์ที่ต้องการ และ 3) คุณลักษณะ (attribute) (มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2552) เป็นคุณสมบัติด้านการทำงาน ด้านทัศนคติต่อการทำงาน และแรงจูงใจในการทำงาน ซึ่งจะเป็นส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนงานที่ได้รับการส่งเสริมหรือเพิ่มศักยภาพขึ้นมานั่นเอง โดยรูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์นั้นมีหลากหลาย เช่นการศึกษาของ อุดร เขียนอ่อน (2560) ได้วิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระธรรมทูตสายต่างประเทศ โดยมีองค์ประกอบของรูปแบบ ได้แก่ องค์ประกอบด้าน 1) วัตถุประสงค์ 2) เนื้อหา 3) กระบวนการพัฒนา 4) การประเมินผล ซึ่งพระธรรมทูตนั้นจะต้องมีคุณสมบัติจำเพาะ เช่น รู้จักฟัง สื่อสารเป็น ฝั่ศึกษา มีความจำดี เป็นผู้รู้ชัดแจ้ง มีความสามารถอธิบายให้คนอื่นเข้าใจ ฉลาดในการเป็นผู้นำ และไม่ก่อการทะเลาะวิวาท ซึ่งจะส่งเสริมศักยภาพให้พระธรรมทูตทำหน้าที่ได้เต็มศักยภาพมากขึ้น สอดคล้องกับการศึกษาของ พระเพชรไทย วชิรปาลี (เพชรรักษา) (2566) พบว่า พระคิลานุปัฏฐากควรเป็นผู้ที่มีสุขภาพดีทั้งกายและใจ ประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี ไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งเสพติดให้โทษ และการพัฒนาศักยภาพพระคิลานุปัฏฐาก มีการฝึกปฐมพยาบาลเบื้องต้น ความรู้เรื่องการฉันทอาหา การออกกำลังกายที่เหมาะสม และการให้ความรู้ชาวบ้านเรื่องการทำอาหารรับประทาน ซึ่งผลการศึกษาทำให้เห็นว่าพระสงฆ์ที่ได้รับการพัฒนาศักยภาพ มีความรู้มีทักษะและความสามารถในการทำงานเพิ่มขึ้น

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเรื่อง รูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาพระสงฆ์สูงวัยให้มีศักยภาพสามารถที่จะเป็นที่พึ่งทางใจให้กับพุทธศาสนิกชนได้ และเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนางานเผยแผ่พระศาสนาสืบต่อไปได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา
2. เพื่อทดลองรูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาทฤษฎี และศึกษารูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา โดยการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยกึ่งทดลอง (Quasi-experimental Research) ใช้การประเมินผลก่อน และหลังเข้าร่วมกิจกรรม กลุ่มเป้าหมายประชากรที่ใช้ในการวิจัย ครั้งนี้ ได้แก่ พระสงฆ์สูงวัยจำนวน 12 คน โดยมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัยดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 กำหนดประเด็นเนื้อหาที่ต้องการ ค้นหาหาข้อมูล แนวคิดทฤษฎี ที่เกี่ยวข้อง จากหนังสือ เอกสาร บทความ วรรณกรรม หลักธรรม วิทยานิพนธ์และงานวิจัยอื่น ๆ นำมาเป็นฐานข้อมูลคัดแยก รวบรวม เรียบเรียง สังเคราะห์

ขั้นตอนที่ 2 สร้างรูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา จากการสังเคราะห์ แนวคิดทฤษฎี หลักธรรม งานวิจัยให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยและปัญหาการวิจัยที่ต้องการทราบ โดยกิจกรรมมีทั้งหมด 2 วัน รวม 12 ชั่วโมง

ขั้นตอนที่ 3 ส่งให้ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 ท่านตรวจสอบคุณภาพ และปรับปรุงแก้ไข พัฒนาโปรแกรมเพื่อนำไปทดลอง รูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธ ได้รับการประเมินความเหมาะสมจากผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 3 ท่าน ได้คะแนนภาพรวมค่าเฉลี่ยที่ 4.26 แปลผลอยู่ในระดับเหมาะสมมาก จากนั้นใช้กระบวนการภาคสนาม (Field Study) เพื่อทำการทดลองรูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา เป็นการการวิจัยกึ่งทดลอง (Quasi-experimental Research) เป็นการทดลองแบบหนึ่งกลุ่ม (One- Group Pretest – Posttest Design) เป็นการทดลองที่ใช้กลุ่มทดลองเพียงกลุ่มเดียว มีการวัดก่อน และหลังการทดลองด้วยเครื่องมือวัดชุดเดียวกัน

ขั้นตอนที่ 4 ขั้นตอนทดลองโดยการดำเนินการรูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา กับกลุ่มทดลอง ได้แก่ พระสงฆ์สูงวัย จำนวน 12 รูป คัดเลือกเข้ากลุ่มทดลองโดยอาสาสมัครพระสงฆ์สูงวัยซึ่งมีอายุ 45 ปี ขึ้นไป มีความตั้งใจวาระระยะยาว และพร้อมที่จะเข้าร่วมกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่องจนจบกระบวนการ ประเมินผลระหว่างดำเนินกิจกรรมและหลัง 1 สัปดาห์ ดำเนินการทดลองตามกระบวนการ และวัดผล นำเสนอจากกลุ่มตัวอย่างการทดลอง

การพิทักษ์สิทธิกลุ่มทดลอง

การศึกษาในครั้งนี้ได้ผ่านการพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หมายเลขใบรับรอง ว.197/2566 และดำเนินการพิทักษ์สิทธิกลุ่มทดลอง โดยชี้แจงถึงวัตถุประสงค์ วิธีดำเนินการวิจัย และขั้นตอนการทดลอง ซึ่งการตอบรับหรือปฏิเสธในการวิจัยจะไม่มีผลกระทบต่อหน้างาน หากกลุ่มทดลองยินยอมก็จะให้ลงนามในใบยินยอมเป็นลายลักษณ์อักษร หากกลุ่มทดลองไม่ต้องการเข้าร่วมการวิจัยก็สามารถที่จะยกเลิกได้ตลอดเวลา ซึ่งการวิจัยครั้งนี้จะนำเสนอในภาพรวมไม่เปิดเผยชื่อและนามสกุลของผู้เข้าร่วมการศึกษา และจะให้ภาพตามที่ได้รับอนุญาตจากกลุ่มทดลองแล้วเท่านั้น

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. ข้อมูลเปรียบเทียบคะแนนก่อนและหลังการทดลอง โดยใช้สถิติ t-test และกำหนดระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ .05

2. วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (Analytic Induction)

ผลการวิจัย

การสรุปผลการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้สรุปเป็น 2 ตอน ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ได้ดังต่อไปนี้

1. เพื่อสร้างรูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธ ได้รับการประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 ท่าน ได้คะแนนภาพรวมค่าเฉลี่ยที่ 4.26 แปลผลอยู่ในระดับเหมาะสมมาก โดยมีกิจกรรม ทั้งหมด 6 กิจกรรมได้แก่ กิจกรรมที่ 1 เปิดใจเรียนรู้สู่สงฆ์ไทยใจสมารถ กิจกรรมที่ 2 พื้นฐานการปรึกษาเชิงพุทธ กิจกรรมที่ 3 ฝึกปฏิบัติการปรึกษาเชิงพุทธ กิจกรรมที่ 4 บุรณการธรรมบรรเทาทุกข์ กิจกรรมที่ 5 ฝึกปฏิบัติการภาคสนามการปรึกษาเชิงพุทธกิจกรรมที่ 6

2. เพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา ผลการศึกษาพบว่า ผู้วิจัยได้คัดเลือกเข้ากลุ่มทดลองโดยอาสาสมัครพระสงฆ์สูงวัยที่มีอายุตั้งแต่ 48 ปี ถึง 71 ปี ซึ่งส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาอยู่ภาคเหนือ และมีวุฒิทางบาลีที่ประโยค 1-2 ทั้งหมดมีความตั้งใจในบวชระยะยาว จึงเป็นกลุ่มทดลองที่เหมาะสม

	Mean	S.D.	ค่าเฉลี่ยของ ผลต่าง	S.D. ค่าเฉลี่ย ผลต่าง	t	df	Sig 1 tailed
ก่อน	5.25	1.13					
หลัง	7.58	1.58	-2.33	0.88	-9.106	11	0.000

จากตารางพบว่า การทดสอบคะแนนของพระสงฆ์สูงวัย มีคะแนนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปรึกษาเชิงพุทธก่อนการทดลอง ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 5.25 หลังการทดลอง ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 7.58 คะแนน เมื่อเปรียบเทียบระหว่างคะแนนทั้งสองครั้ง พบว่า คะแนนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปรึกษาเชิงพุทธหลังการทดลอง สูงกว่า ก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

1. ผลการสร้างรูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธได้รับการประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 ท่าน ได้คะแนนภาพรวมค่าเฉลี่ยที่ 4.26 แปลผลอยู่ในระดับเหมาะสมมาก โดยมีกิจกรรม ทั้งหมด 6 กิจกรรมได้แก่ กิจกรรมที่ 1 เปิดใจเรียนรู้สู่สงฆ์ไทยใจสมารถ กิจกรรมที่ 2 พื้นฐานการปรึกษาเชิงพุทธ กิจกรรมที่ 3 ฝึกปฏิบัติการปรึกษาเชิงพุทธ กิจกรรมที่ 4 บุรณการธรรมบรรเทาทุกข์ กิจกรรมที่ 5 ฝึกปฏิบัติการภาคสนามการปรึกษาเชิงพุทธ กิจกรรมที่ 6 โดยจุดมุ่งหมายของรูปแบบการพัฒนาพระสงฆ์ด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยานั้นมีเป้าหมายเพื่อให้พระสงฆ์ช่วยเหลือ หรือเป็นที่ปรึกษาให้กับฆราวาสที่มีปัญหาทางจิตใจได้ หรือส่งเสริมให้มีสุขภาพจิตที่ดีต่อไป สอดคล้องกับ โสริช โพธิแก้ว (2553) กล่าวว่าไว้ว่าจุดมุ่งหมายการปรึกษาเชิงจิตวิทยาแนวพุทธมี 2 ประเด็น คือ เพื่อช่วยแก้ปัญหาความทุกข์ใจ และเพื่อช่วยเพิ่มพูนภาวะจิตที่เป็นกุศลให้กับผู้มาปรึกษา ทำให้ผู้ทรงคุณวุฒิเห็นว่ากระบวนการดังกล่าวมีความเหมาะสม นอกจากนั้นกระบวนการที่สอดคล้องกับ กระบวนการปรึกษาทางจิตวิทยาแนวพุทธ ของโสริช โพธิแก้ว (2553) คือต้องมีการ การเชื่อมสมาน การพิจารณารอยแยก การเข้าใจเห็นจริง เป็นกระบวนการที่ไม่ใช่การสอนตรง ๆ อย่างที่พระสงฆ์เคยปฏิบัติ แต่เป็นทักษะการปรึกษาที่จะต้องมียุติธรรมและเทคนิคที่จำเป็น สอดคล้องกับแนวทางของประทีป พิษทองกลาง และคณะ (2561) ที่พบว่า การปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยานั้นเริ่มต้นที่ สร้างศรัทธา สนทนาเปิดใจ ใช้เทคนิค การสอบถาม การสนทนา

การฟังอย่างลึกซึ้ง การวิเคราะห์เรื่องราว การกระตุ้นด้วยการถามปริศนาธรรม การชมเชยและตำหนิ ซึ่งกระบวนการเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาที่อยู่ในรูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์ด้านการรักษาเชิงพุทธจิตวิทยา เพื่อให้พระสงฆ์เกิดความรู้ มีทักษะและมีเจตคติที่เหมาะสมต่อการให้คำปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยาต่อไป นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับการศึกษาของ นวลวรรณ พูนวสุพลฉัตร และคณะ (2563) ที่วิจัยเรื่องการวิเคราะห์สังเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการให้การปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา พบว่า กระบวนการดังกล่าวนี้มี 5 ขั้นตอน คือ การสร้างสัมพันธภาพ, การสำรวจปัญหา, เข้าใจในปัญหา สาเหตุ ความต้องการ, การวางแผนแก้ปัญหา และยุติการปรึกษา ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในกลุ่มต่าง ๆ ได้หลากหลาย สอดคล้องกับ การศึกษาของ ลำปาง กำหอม และวิเชียร แสนมี (2562) ศึกษาเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์การให้คำปรึกษาในรายบุคคลผู้ป่วยโรคซึมเศร้า ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท โดยเริ่มจากการถาม สังเกต และประเมินบุคลิกลักษณะของผู้ป่วยก่อนจึงจะสามารถนำหลักธรรมมาใช้กับบุคคลนั้นให้เหมาะสม ตามจริตของแต่ละคน จะเห็นว่าแม้แนวทางในการให้การปรึกษากับกลุ่มผู้มีภาวะซึมเศร้าก็สามารถที่จะประยุกต์ใช้กระบวนการการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยาได้ รูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยาจึงมีความเหมาะสมที่จะนำมาใช้เพื่อเป็นเครื่องมือในการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์ด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา

2. ผลการทดลอง รูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา ผลการศึกษาพบว่า พบว่า การทดสอบคะแนนของพระสงฆ์สูงวัย มีคะแนนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปรึกษาเชิงพุทธก่อนการทดลอง ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 5.25 หลังการทดลอง ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 7.58 คะแนน เมื่อเปรียบเทียบระหว่างคะแนนทั้งสองครั้ง พบว่า คะแนนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปรึกษาเชิงพุทธหลังการทดลอง สูงกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 เมื่อติดตามผลพบว่า ทักษะด้านการฟังอย่างลึกซึ้ง ด้านการถามเชิงบวก และด้านการสนทนายังคงเป็นศักยภาพที่พระสงฆ์มีอยู่ต่อเนื่อง สามารถนำมาเป็นเครื่องมือในการให้การปรึกษาในบทบาทของความเป็นสงฆ์ ซึ่งผลการทดลองทำให้พระสงฆ์เกิดความภาคภูมิใจและเห็นคุณค่าตนเองในบทบาทของพระสงฆ์มากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับการศึกษาของ พระครูพิมลปัญญาญุต (บุญทา อินต๊ะปัญญา) (2561) ที่ศึกษากระบวนการพัฒนาตนตามหลักพุทธจิตวิทยาเพื่อการตื่นรู้ ทำให้เกิดการเรียนรู้คุณค่าของตนเอง รู้ศักยภาพที่แท้จริงของตนเอง สามารถปฏิบัติในการดำเนินชีวิตอย่างเต็มศักยภาพ ซึ่งกิจกรรมทดลองได้กระตุ้นให้พระสงฆ์ได้กลับมามองเห็นศักยภาพของตนเอง มีพลังในการทำหน้าที่ในบทบาทพระสงฆ์ ซึ่งอาจจะตอบโจทย์การศึกษา วิชชุดา จิตฺติโชติรัตน และคณะ (2563) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาคลินิกการให้การปรึกษาแนวพุทธต้นแบบ เพื่อลดปัจจัยเสี่ยงเชิงพุทธจิตวิทยา ที่มุ่งให้มีสถานที่ที่เป็นคลินิกการให้การปรึกษาแนวพุทธ ผลการทดลองนี้แสดงให้เห็นว่ากิจกรรมตาม รูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา สามารถเป็นเครื่องมือในการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์ให้สามารถมาเป็นบุคลากรในคลินิกการให้การปรึกษาแนวพุทธได้ ถือเป็นกระบวนการที่สำคัญมาก ซึ่งเมื่อพระสงฆ์เห็นคุณค่าตนเอง และรู้ว่ามีศักยภาพในการทำตนให้เป็นประโยชน์ได้ ทำให้พระสงฆ์กลับมาใส่ใจสุขภาพของตนเองด้วย ซึ่งถือเป็นผลต่อเนื้อที่ดี เพราะการดูแลสุขภาพกายและใจ ของพระสงฆ์ถือเป็นสิ่งที่จะต้องพัฒนา สอดคล้องกับการศึกษาของ อรรถวิทย์ สิงห์ศาลาแสง และคณะ (2565) ที่ศึกษาเรื่อง การพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์ ในการป้องกันโรคและภาวะแทรกซ้อนของโรคเรื้อรัง ตำบลพลวง อำเภोजักราช จังหวัดนครราชสีมา พบว่า พระสงฆ์ดำเนินการตามกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการประกอบด้วย การวางแผน การปฏิบัติ การสังเกตการณ์ การสะท้อนผล วัตถุประสงค์ ทั้งนี้การดูแลสุขภาพพระสงฆ์ จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากชุมชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการปฏิบัติต่อพระสงฆ์ รวมกับการพัฒนาศักยภาพด้านการดูแลสุขภาพด้วยตนเองให้กับพระสงฆ์ด้วย ซึ่งอาจจะนำไปสู่การต่อยอดพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์ด้านต่างๆ ที่จำเป็นต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านสุขภาพ หรือสุขภาพทางกายและใจ เพื่อให้พระสงฆ์มีศักยภาพในการดูแลสุขภาพ และมีความสามารถในการเป็นที่พึ่งทางใจให้กับประชาชนด้วยสอดคล้องกับการศึกษาของ พระเพชรไทย วชิรปาลี(เพ็ชรรักษา) และคณะ(2566) ศึกษาเรื่อง แนวทางการพัฒนาศักยภาพพระคิลา

นุ้ปฏฐากในการดูแลรักษาพระสงฆ์ในเขตอำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ดซึ่งเมื่อพระสงฆ์มีศักยภาพในการดูแล
กายแล้ว ก็ต่อยอดด้วยการส่งเสริมให้พระสงฆ์มีศักยภาพในการดูแลสุขภาพจิตใจต่อไป

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากผลการวิจัยดังกล่าว สามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยได้ในหลายแง่มุม

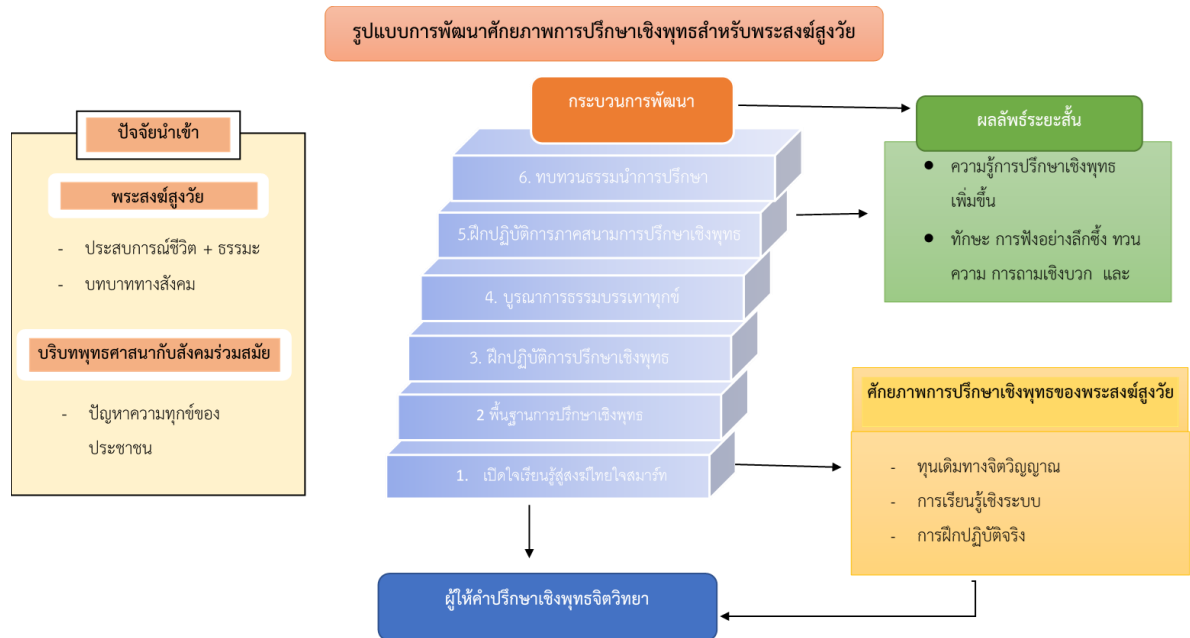
1. การพัฒนารูปแบบการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยาสำหรับพระสงฆ์สูงวัย งานวิจัยนี้นำเสนอ รูปแบบการ
พัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา ซึ่งผ่านการประเมินว่าเหมาะสมมาก รูปแบบ
ดังกล่าวมี 6 กิจกรรมหลัก ซึ่งอาจถือเป็นนวัตกรรมทางพุทธจิตวิทยาที่สามารถนำไปปรับใช้ได้ในวงกว้าง
สามารถพัฒนาเป็นหลักสูตรหรือโปรแกรมฝึกอบรม สำหรับพระสงฆ์หรือบุคคลทั่วไปที่สนใจการปรึกษาเชิงพุทธ

2. หลักฐานเชิงประจักษ์ในการพัฒนาความรู้และทักษะของพระสงฆ์ด้านการให้คำปรึกษา งานวิจัยแสดง
ให้เห็นว่าหลังจากเข้าร่วมการพัฒนา คณะความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการปรึกษาเชิงพุทธเพิ่มขึ้นอย่างมี
นัยสำคัญ ผลการติดตามผลบ่งชี้ว่า ทักษะที่พระสงฆ์พัฒนาแล้วสามารถคงอยู่ได้ต่อเนื่อง ซึ่งหมายความว่ารูปแบบ
การพัฒนานี้มีประสิทธิภาพ

3. การเชื่อมโยงบทบาทพระสงฆ์กับการให้คำปรึกษาในบริบทสังคมไทย งานวิจัยสนับสนุนแนวคิดที่
พระสงฆ์สามารถเป็น ผู้ให้การปรึกษาที่มีบทบาทสำคัญในสังคมไทย ทักษะที่ได้รับการพัฒนา ได้แก่ การฟังอย่าง
ลึกซึ้ง การถามเชิงบวก และการสนทนา สะท้อนถึงแนวทางการปรึกษาที่สอดคล้องกับพุทธจิตวิทยา สามารถนำไป
ต่อยอดเป็น โมเดลการให้คำปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยาสำหรับผู้สูงวัยหรือกลุ่มเป้าหมายอื่น ๆ ได้

4. การต่อยอดองค์ความรู้สู่การพัฒนาแนวทางการให้คำปรึกษาในชุมชนสงฆ์และสังคม องค์ความรู้ที่ได้
จากงานวิจัยนี้สามารถนำไป ออกแบบแนวทางการฝึกอบรมพระสงฆ์หรืออาสาสมัครทางศาสนาให้มีทักษะในการ
ปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยาสามารถนำไปพัฒนาเป็น โมเดลการให้คำปรึกษาเชิงพุทธที่เหมาะสมกับผู้สูงวัยในบริบท
ของวัดและชุมชน

สรุปองค์ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นจากการวิจัยนี้ คือ การพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยสามารถทำได้อย่างมี
ประสิทธิผล หากออกแบบกระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยง “ทุนเดิมทางธรรม” กับ “ทักษะการปรึกษาเชิงจิตวิทยา”
ผ่านการฝึกปฏิบัติอย่างเป็นระบบ รูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สูงวัยด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา
ที่ได้รับการพิสูจน์ว่า มีประสิทธิภาพ ทั้งในเชิงการเพิ่มพูนความรู้และการรักษาทักษะที่จำเป็นในการให้คำปรึกษา
องค์ความรู้นี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ใน การฝึกอบรมพระสงฆ์ อาสาสมัครทางศาสนา และการพัฒนาแนว
ทางการให้คำปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยาสำหรับสังคมไทย อย่างไรก็ตามผู้วิจัยได้สรุปสร้างเป็นแผนภาพ เพื่อให้เห็น
ปัจจัยนำเข้า กระบวนการพัฒนา และผลลัพธ์เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้นดังนี้

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยจะเห็นว่า รูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สงฆ์ด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเพื่อนำรูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สงฆ์ด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยาไปใช้

(1) ควรมีการศึกษารูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สงฆ์ด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา ให้มีความเข้าใจในกระบวนการและขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม ก่อนนำไปใช้

(2) สามารถที่จะปรับปรุงแนวทางหรือเนื้อหาให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการ และสามารถปรับระยะเวลาของการปฏิบัติให้เพิ่มมากขึ้นได้หากว่ากลุ่มผู้เข้าร่วมกิจกรรมเป็นกลุ่มอื่นที่ไม่ใช่พระสงฆ์สงฆ์

2. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากผลการวิจัยจะเห็นว่ารูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สงฆ์ด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา สามารถนำมาใช้เพื่อพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สงฆ์ด้านการให้คำปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยาได้เป็นอย่างดี ดังนั้นผู้วิจัยจึงเสนอให้มีการจัดส่งเสริมให้กับพระสงฆ์สงฆ์ในพื้นที่อื่น ๆ เพราะว่าปัจจุบันสถานการณ์พระสงฆ์สงฆ์ได้เพิ่มมากขึ้น จึงมีความจำเป็นที่จะพัฒนาศักยภาพของท่านให้มีความรู้ และทักษะที่จำเป็นต่อการดูแลและเป็นที่พึ่งทางจิตใจให้กับประชาชนต่อไป

3. ข้อเสนอสำหรับการวิจัยในครั้งต่อไป

จากผลการวิจัยจะเห็นว่า รูปแบบการพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สงฆ์ด้านการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา สามารถนำมาใช้เพื่อพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์สงฆ์ด้านการให้คำปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยาได้เป็นอย่างดี ดังนั้นผู้วิจัยจึงเสนอให้มีการศึกษาหรือทดลองกับพระสงฆ์กลุ่มอื่น ๆ หรือผู้สูงอายุทั่วไปต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมกิจการผู้สูงอายุ. (2564, 21 มิถุนายน). *สังคมผู้สูงอายุในปัจจุบันและเศรษฐกิจในประเทศไทย*. สืบค้นเมื่อ 10 ธันวาคม 2568, จาก <https://www.dop.go.th/th/know/15/926>
- ชัยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2542). *วาทกรรมการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: วิชาษา.

- เดชภณ ทองเดิม. (2563). ความรู้ด้านการมีกิจกรรมทางกายของพระภิกษุสงฆ์ในจังหวัดศรีสะเกษ. *วารสารวิชาการ มจร บุรีรัมย์*, 5(1), 3-15.
- นวลวรรณ พูนสุพลฉัตร และคณะ. (2563). การวิเคราะห์สังเคราะห์องค์ความรู้และกระบวนการให้การปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา. *วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์*, 16(2), 79-80.
- ประทีป พิษทองกลาง และคณะ. (2561). กระบวนการและทักษะการปรึกษาเชิงพุทธจิตวิทยา. *วารสารปณิธาน: วารสารวิชาการด้านปรัชญาและศาสนา*, 14(1), 1-30.
- พระครูพิมลปัญญาคุณุต (บุญทา อินต๊ะปัญญา). (2561). กระบวนการพัฒนาตนตามหลักพุทธจิตวิทยาเพื่อการตื่นรู้. *รมยสาร*, 16(2), 561-596.
- พระเพชรไทย วชิรปาลี (เพชรรักษา) และคณะ. (2566). แนวทางการพัฒนาศักยภาพพระคิลานุปัฏฐากในการดูแลรักษาพระสงฆ์ในเขตอำเภอโพธาราม จังหวัดร้อยเอ็ด. *วารสารบัณฑิตสาเกตปริทรรศน์*, 8(2), 296-310.
- พระสมุห์สมชาย นนทิโก (สุนนท์). (2566). ผลของการให้การปรึกษาแนวพุทธต่อความเข้มแข็งทางด้านจิตใจของผู้ดูแลผู้สูงอายุที่ป่วยเรื้อรัง. *วารสาร มจร ภาษาและวัฒนธรรม*, 3(1), 15-25.
- พระสมุห์สรินทร์ รตนโชโต และพระศักดิ์จรินทร์ จิตส่วโร. (2566). บทบาทวัดกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในสังคมไทยตามแนวพระพุทธศาสนา. *วารสารพุทธนวัตกรรมการจัดการ*, 6(5), 181-182.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยรามคำแหง. (2552). *แผนพัฒนาบุคลากรของมหาวิทยาลัยรามคำแหง ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2552-2555*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ลำปาง กำหอม และวิเชียร แสนมี. (2562). การศึกษาเชิงวิเคราะห์การให้คำปรึกษาในรายบุคคลผู้ป่วยโรคซึมเศร้าตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท. *วารสารพุทธปรัชญาวิวัฒน์*, 3(2), 13-20.
- วิชชุดา ฐิติโชติรัตน และคณะ. (2563). การพัฒนาคลินิกการให้การปรึกษาแนวพุทธต้นแบบเพื่อลดปัจจัยเสี่ยงเชิงพุทธจิตวิทยา. *วารสาร มจร มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์*, 6(2), 157-158.
- สุทธญาณ โอบอ้อม. (2558). *การพัฒนาศักยภาพบุคลากรขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามแนวพระพุทธศาสนา* (ดุชนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- โสรัช โพธิ์แก้ว. (2553). *การประยุกต์อริยสัจ 4 ของพระพุทธศาสนากับการปรึกษาเชิงจิตวิทยาและจิตรักษา* (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: คณะจิตวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โสรัช โพธิ์แก้ว. (2553). *การสังเคราะห์หลักอริยสัจ 4 สู่กระบวนการปรึกษาเชิงจิตวิทยา/จิตรักษาเพื่อการพัฒนา รักษาและเยียวยาชีวิตจิตใจ: แนวคิด แนวทาง และประสบการณ์*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรรถวิทย์ สิงห์ศาลาแสง. (2565). การพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์ในการป้องกันโรคและภาวะแทรกซ้อนของโรคเรื้อรัง ตำบลพลวง อำเภोजักราช จังหวัดนครราชสีมา. *วารสารมหาวิทยาลัยคริสเตียน*, 28(1), 88-102.
- อุดร เขียวอ่อน. (2560). *รูปแบบการพัฒนาศักยภาพของพระธรรมทูตสายต่างประเทศ* (ดุชนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- Thai PBS. (2567, 8 มกราคม). *Aging society ไทยเข้าสู่สังคม “แก่เต็มขั้น” สวนทางเด็กเกิดน้อย*. สืบค้นเมื่อ 10 ธันวาคม 2568, จาก <https://www.thaipbs.or.th/news/content/335743>